

SİYASET KÜLTÜRÜ VE SEBÜKTEGİN'İN *PENDNÂME*'Sİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER*

EVALUATIONS OF SEBÜKTEGİN'S *PANDNÂMA* AND POLITICAL CULTURE

Hasan Hüseyin ADALIOĞLU**

Öz

Bu çalışmada siyaset geleneği açısından Sebüktegin'in *Pendnâmesi*'ni ele alacağız. Eser, İslami gelenekte ilk örneği Kur'an-ı Kerim'de geçen ve babadan oğula/veliahda yapılan nasihatleri veya yazılan siyasî, ahlakî ve dinî içerikli tavsiyeleri içeren bir *pendnâme*/nasihatnâmedir. Sebüktegin'in *Pendnâme*'si, *Şehnâme* ve *Kutadgu Bilig*'den önce yazılmış ve ilk Müslüman-Türk hükümdarlarının idare ve devlet görüşlerini anlamamıza yarayan oldukça önemli bir belgedir. Gazneli Devleti'nin temellerini atan Sebüktegin'in, oğlu Emir (Gazneli) Mahmud'a, devlet yönetiminde nasihatlerini içeren bir siyasî ahlak risalesidir. Bilge bir insanın hayat tecrübesinin ürünü olan bu nasihatnâme, aynı zamanda bir Müslüman-Türk hükümdarın uyması gereken siyaset kurallarını da tespit ediyor. Temelinde adalet olan devlet idaresi, teşkilat, yönetici nitelikleri, yöneten-yönetilen ilişkileri gibi konulara tahsis edilen bu *Pendnâme*'yi, kendisinden önce ve sonra kaleme alınmış bazı siyasetnâme ve *pendnâme* türü eserleri dikkate alarak değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *Pendnâme*, Sebüktegin, siyasetnâme, siyaset, nasihat

Abstract

In this study, Sebüktegin's *Pandnâma* will be examined from the perspective of political tradition. This work is a particular kind of *pandnâma*; one which incorporates political, ethical, and religious advice that has been passed from a father to his son along with guidance found in the Quran. This *Pandnâma* was written prior to *Şhâhnâme* and *Kutadgu Bilig* and is a vital document in helping to elucidate the administrative and political views of the first Muslim-Turk Sovereigns. This *Pandnâma* is a political morality document, containing advice about state government from Sebüktegin, who laid the foundations of the Ghaznavid State, for his son Amir (Ghaznavid) Mahmud. This work represents a wise man's life experiences; in addition to this it determines many political rules to which a Muslim sovereign must adhere. The *Pandnâma* mentions such topics as state administration and organisation, administrator qualifications, and the relations between the governing and governed. We will endeavour to evaluate this *Pandnâma* by considering other, later, *Pandnâmas* and Political Treatise.

Keywords: *Pandnâma*, Sebüktegin, Political Treatise, politics, advice

* Bu çalışma İstanbul Medeniyet Üniversitesi tarafından 21-23 Ekim 2015 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen "Orta ve Batı Asya'da Yönetim Kültürü" başlıklı uluslararası sempozyumda sunulmuş daha sonra ilaveler yapılarak yayıma hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir / Türkiye, hhadali@ogu.edu.tr

Giriş

İslâmî literatürde devrin idarecilerine ve devlet adamlarına pratik tavsiyelerde bulunmak ve adaletili bir yönetim oluşturmalarını istemek amacıyla yazılan siyasî, ahlakî ve dinî içerikli eserlere siyasetnâme veya pendnâme/nasihatnâme adı verilmektedir. Siyasetnâmeler genellikle devlet başkanları için yazılırlar. Bununla birlikte devlet görevlileri (vezir, vali) için yazılanların yanı sıra siyaset sanatı dâhil, ibadet, ahlak, âdâb-ı muâşeret gibi dini ve sosyal içerikli olanlar da vardır. Bu tür eserlerin amacı siyasi uygulamalarda ideal olan ve emredilenlerle tatbik edilen politika arasında ılımlı bir yol bulmaktır.¹ Siyasetnâmeler üzerinde çalışan araştırmacılar, bu tür eserleri belirgin özelliklerine göre sınıflandırmaktadırlar. Bu makalede ele alacağımız tür, İslamî gelenekte ilk örneğini Kur'an-ı Kerim'de gördüğümüz, babadan oğula/veliahda yazılan siyasî, ahlakî ve dinî içerikli bir pendnâme/nasihatnâme olacaktır.

İslam kültüründe babadan oğula nasihat geleneğinin ilk örneğini Kur'an-ı Kerim'in Lokman Sûresi'nde² görmekteyiz. Bu sûrede "kendisine hikmet verildiği" bildirilen Lokman (as), oğluna, "Allah'a ortak koşmamasını ve bir takım temel dinî/ahlakî ilkelere sıkı sıkıya bağlı kalmasını" öğütlemektedir.³ Aslında Kur'an-ı Kerim'de, bu sûrede olduğu gibi inanç, ibadet ve ahlak gibi konulara doğrudan ve ayrıntılarıyla yer verilirken, siyasi konulara girilmez. Yani halifenin kim olacağı, hangi şartları taşıyacağı, devletin yapısı ve biçiminin nasıl olacağı gibi kurumsal siyaset konularına dair bir açıklamada bulunulmaz. Kur'an, evrensel nitelik taşıyan adalet, ehliyet, liyakat, ulû'l-emre itaat, halka güzel davranma ve zulümden kaçınma gibi siyasetin genel ilkelerini ortaya koyar.

Siyaset kültürümüzde Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler, devlet yönetimini temellendiren ilkelerin dayanağı olduğundan, Siyasetnâmelerin temel kaynakları arasında ilk sırada yer alırlar. İkinci olarak, Hulefâ-i Râşidîn devri başta olmak üzere yapılan siyasî uygulamalar, sözlü rivayetler, siyasî ve idarî mektuplar, bu tür eserlerin uygulamalı kaynaklarını oluştururlar⁴ Hz. Ebu Bekir'in, Bizans ve İran ile yapılan ilk askeri mücadelelerde, askerlerine adalet ve insafla hareket etmelerini emir ve tavsiye eden sözleri, Hz. Ömer'in devlet idaresinde uyguladığı adaletili politikalar ve bunların İslam tarihi kaynaklarına yansıyan menkıbeleri, Hz. Ali'nin Mısır vâlisi Mâlik el-Eşter en-Nehâî'ye gönderdiği rivayet edilen ve görevi sırasında uyması gereken nasihatlerini içeren mektubu, siyaset kültürümüzü oluşturan ilk uygulamalardandır.⁵

1 Hasan Hüseyin Adalioğlu, *Sultana Ögütler Alaeddin Keykubat'a Sunulan Siyasetnâme*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 11.

2 *Yüce Kuran ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, haz. A. Şener, M. C. Sofuoğlu ve M. Yıldırım, İzmir 2014, Lokman Sûresi, Ayet: 12-19.

3 Özgür Kavak, "Meşhur Bir Mektubun İzinde: Vezir Tahir b. Hüseyin'in Oğlu Abdullah'a Nasihatleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, (2011/2), s. 62.

4 Hasan Hüseyin Adalioğlu, "Siyasetnâme", *DİA*, XXXVII, (2009), s. 304.

5 *Hazret-i Emir Ali İbn-i Ebî Talib, Nehcü'l-Belâğa*, Hz. Ali'nin Hutbeleri, Vasîyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmet ve Vecizeleri, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Kapı Yayınevi, 1418/1997, s. 522-555; Faris Çerçi, "Malik el-Eşter'e Verdiği Ahd-Nâme'ye Göre Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S 28, (2007), s. 89-125.

Siyasetnâme geleneği içerisinde babadan oğula veya veliahda öğüt niteliğindeki eserlerin ilki, Abdülhamid el-Kâtib'in son Emevî hükümdarı II. Mervan adına oğlu Ubeydullah'a yazdığı siyasi ve askerî öğütler içeren *Ahdü Mervan ilâ İbnihî Ubeydillah* (veya *Risâletü Abdülhamid el-Kâtib fî Nasîhati Veliiyi'l-ahd*) adlı risalesidir.⁶ Eser, Emevîlerin son yıllarında 129/746'da kaleme alınmıştır. İslam tarihinde bir hükümdarın oğluna veya veliahdına, devlet yönetimi ve hükümdarlığın âdâbına dair öğütlerini içeren ve günümüze gelen önemli bir eserdir. Yazıldığı devrin siyasi özelliklerini yansıtan bu siyasetnâme, üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde yazar, "Şimdi hükümdar baban, yerine getireceğin görevlerin inceliklerini ve özelliklerini anlatan, bu olaylar karşısında takınacağı tavrı ve davranışlar hakkında yol gösteren bir öğüt belgesini sana vermek istedi..." diyerek sözlerine başlıyor. İkinci bölüm, Siyaset/Politika ve Ahlak başlığını taşıyor. Bu bölümde hikmet, bilgi, takva, Allah'a şükür ve Kur'an'ı okuma, hükümdarlığın adabı, bürokratlara nasıl davranması gerektiği ve iyi bir yöneticinin vasıfları gibi konuları ele alıyor. Üçüncü bölümde ise savaş adabı, hükümdarın düşmana karşı tavrı, casuslukla ilgili bilinmesi gerekenler, askerî yargı, savaş aletleri, komuta kademesi, savaş taktikleri gibi konularda tecrübe ve nasihatlerini aktarıyor.⁷

İslam tarihinin ilk devirlerinden itibaren, başta halifeler olmak üzere idarecilere veya veliahtlara bu tür risale veya mektupların yazıldığını biliyoruz. Abbasiler devrinde *Risâletü'l-Hamîs* denilen siyasi mektupların, reâya için devletin veya halifenin meşruluğunu teyid etmek amacıyla halka hitaben kaleme alındığına dair bilgiler vardır.⁸ Abbasi halifesi Ebû Cafer el-Mansur'un katipliğini yapan Abdullah İbnü'l-Mukaffa (öl. 757)'nın yazdığı *Risâletü's-Sahâbe* (*Risâletü's-Siyâse*) adlı eseri siyasi, idari, askerî, malî ve sosyal aksaklıkları ve bunların çözümüne dair halifeye tavsiyelerini içerir. O'nun diğer risaleleri de, yine Abbasiler devri sarayının iç sorunlarını, halifenin devlet görevlilerini seçmede dikkat etmesi gereken hususları ve halkın saraydan beklentilerini ihtiva etmektedir.⁹

Babadan oğullara veya veliahtlara yazılan pendnâmelerden biri de Abbasiler zamanında Horasan valiliği yapan ve Tahirîler hanedanının kurucusu olan Tahir b. Hüseyin'in oğlu Abdullah'a yazdığı risaledir. Abdullah b. Tahir, 206/821-822 yılında Halife Me'mun tarafından Mısır valiliğine tayin edildiğinde, siyaseten başarılı olabilmesi için babası Tahir b. Hüseyin, siyasi, dinî ve ahlakî tecrübelerini yazarak oğluna aktarmak istedi. Babadan oğullara veya veliahtlara yazılan pendnâmelerin en güzel örneklerinden biri olan bu risale, idarecilerin âdab, siyaset ve diğer hususlarda ihtiyaç duyacakları bilgi ve tecrübeleri içermektedir. Bu pendnâme, iyi bir idarecide olması gereken ahlakî niteliklerle siyasetin temel ilkelerini hatırlatmaktadır. İslam tarihinde kendisinden sonra pek çok tarihçinin eserlerine aldığı bu nasihatnâme, öncelikle İslam

6 Abdülhamid el-Kâtib, *Doğunun Hükümdarı*, Arapçadan çev. Güldane Gündüzöz - Soner Gündüzöz, Antik Dünya Klasikleri, İstanbul 2007; G. Gündüzöz - S. Gündüzöz, "Arap Edebiyatında İlk Siyasetnâme Ahd ü Mervan Üzerine", *EKEV Akademi Dergisi*, XI/31, (2007), s. 217-232.

7 Abdülhamid el-Kâtib, *Doğunun Hükümdarı*, s. 49-103.

8 Özgür Kavak, "Meşhur Bir Mektubun İzinde: Vezir Tahir b. Hüseyin'in Oğlu Abdullah'a Nasihatleri", s. 60.

9 Erwin I. J. Rosenthal, *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 101-108; İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mukaffa", *DİA*, XXI, (2000), s. 133.

dininin prensiplerini ve ahlakını referans almaktadır. *Pendnâme*yi okuyan Abbasî Halifesi el-Memun: “Ebû’t-Tayyib Tahir, din ve dünya işlerinde tedbir, görüş, siyaset, mülk ve halkın ıslahı, saltanat ve halifelere olan itaati korumak, hilafeti düzeltmek gibi hususları eksiksiz, bir şekilde ifade etmiş ve tavsiyelerde bulunmuştur” diyerek bu *pendnâme*yi çoğalttırdı ve diğer vilayetlere okunması için gönderdi.¹⁰

Eski ve orta zamanlarda çoğunlukla babaların oğullarına öğüdü şeklinde bu eserler her millette mevcuttu. 10. yüzyıldan sonra devlet yöneticilerine nasihat vermek için manzum ve mensur eserler yazmak ve yazdırmak sultanlar için adeta bir gelenek haline gelmişti. Örneğin, 11. yüzyıl Fars edebiyatı ürünlerinden *Kābusnâme/Nasihathnâme*, Hazar kıyısındaki Ziyaroğullarından Emir Unsurü'l-Maâli Keykavus tarafından 475/1082 yılında oğlu Giylanşah'a nasihat tarzında yazılmış olan *pendnâme*/siyasetnâmelerin en meşhurlarındandır.¹¹ Ayrıca Gazalî'nin *Eyyühel-veled'i* veya İbnü'l-Cevzî'nin *Leftetü'l-kibed fi (ilâ) nasihati'l-veled* gibi risaleleri de her ne kadar dinî ve ahlakî nasihatler olsalar da bu geleneğin içinde zikredilmeye değer eserlerdir. *Pendnâme* türü eserleri yazma geleneğinin, İslam öncesi kültürlerden de esinlendiği bilinmektedir. Ortaçağ devirlerinde yazılmış bu türe ait eserleri incelediğimizde kültürel anlamda İran, Hind, Yunan, İslam öncesi Arap, hatta Çin siyaset geleneklerinin de tesirlerini görmekteyiz.

Türk devlet adamları da İslamiyet'i kabul ettikten sonra, dahil oldukları İran İslam kültür coğrafyasında edeb, ahlak ve siyaset kültürü içerikli, popüler nasihatnâme türü eserleri yazma ve okuma konusuna önem verdiler. Nitekim X. yüzyılın sonlarında Gazneliler Devletinin kurucusu Sebüktegin (Ebû Mansûr Nâsiruddîn ve'd-devle)'in oğlu Emir Mahmud için yazdığı/yazdırdığı *Pendnâme*, siyasî, dinî ve ahlakî nasihatnâmelerin güzel bir örneğidir.

I. Sebüktegin ve *Pendnâme*

Sebüktegin'in *Pendnâme*'si üzerine yapılan ilk çalışmalar, 1930'lu yıllarda başlamış ve konu ile ilgili ilk tetkikleri Muhammed Nazım¹² ve C. E. Bosworth¹³ yapmışlardır. M. Nazım, bu *Pendnâme*'yi ilk kez *Mecma'u'l-Ensâb*'in Paris nüshasında tespit etmiş ve İngilizce tercümesiyle birlikte neşretmiştir.¹⁴ Bosworth da Gazneliler tarihi üzerine yaptığı çalışmalarda *Pendnâme*'ye değinmiştir. Ülkemizde *Pendnâme*'ye dair ilk kapsamlı çalışma Erdoğan Merçil'in *İslam Tetkikleri*

10 İbnü'l-Esîr, *el-Kāmil fi'l-Tarih*, çev. Abdullah Köşe, C VI, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 317-326; Özgür Kavak, “Meşhur Bir Mektubun İzinde: Vezir Tahir b. Hüseyin'in Oğlu Abdullah'a Nasihatleri”, s. 61- 64.

11 Keykâvus, *Kābusnâme*, çev. Mercimek Ahmet, 3. bs., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974, s. 10; V. V. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. M. Fuad Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1973, s. 65.

12 Muhammed Nazım, “The Pand-Nāmāh of Subuktigin”, *JRAS*, (1933), s. 605-628; Aynı müellif, *Sultan Mahmud of Ghazna: The Life and Times*, Cambridge University, Cambridge 1931, s. 11.

13 C. E. Bosworth, “Early Sources for The History of The First Ghaznavid Sultans, (977-1041)”, *The Islamic Quarterly*, VIII/1-2, (1963), s. 18-22; Aynı müellif, *The Later Ghaznavids: Splendour and Decay, 1040-1186*, Edinburg University, Edinburg 1977, s. 120-125; Aynı müellif, *The Ghaznavids: Their Empire Afghanistan and Eastern Iran*, Edinburg University, Edinburg 1963, s. 39-41.

14 Rıza Kurtuluş, “Şebânkâreî”, *DİA*, XXXVIII, (2010), s. 391.

Enstitüsü Dergisi'nde yayımladığı "Sebüktegin'in Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça Metin ve Türkçe'ye Çevirisi)" adlı makalesidir.¹⁵ Mahmud Arslan, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*'nde yayımladığı "Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnâmeler" adlı makalesinde *Pendnâme*'yi yorumlamış ve değerlendirmiştir.¹⁶

Sebüktegin'in *Pendnâme'si*, Farsça yazılmış Firdevsî'nin *Şehnâme'si*, Keykavus b. İskender b. Kâbus b. Veşmgir'in *Kâbusnâme/Nasihât-nâme'si*, Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig'i* ve Nizamulmülk'ün *Siyâsetnâme'sinden* önce yazılmış bir eserdir. Sebüktegin, *Pendnâme*'yi meşhur Divân-ı resâil kâtibi Ebu'l-Feth el-Bustî'nin hattı¹⁷ ile oğlu Emir Mahmud için yazdırdı. Ebu'l-Feth el-Bustî (ö. 400/1010), hicri IV. yüzyılın sonunda ve Gazneliler devrinin başlarında yaşamış ünlü şair ve yazarlardandır. Afganistan'ın Bust şehrinde doğmuş, gençliğinde ciddi bir eğitim görmüş ve hadis tahsil etmiştir. Samanilerden Nuh b. Mansur (366-387/977-997)'un münşî kâtipliği görevinde bulunmuş, Bust emiri Batyuz'a kâtiplik yapmıştır. Daha sonra Gazneli Mahmud'un babası Nâsiruddin Sebüktegin'in, Bust'u ele geçirmesinden sonra onun hizmetine girmiş ve Divân-ı resâil'de görev almıştır. Sebüktegin'in ölüm tarihi olan 387/997'ye kadar bu görevde bulunmuş ve Mahmud'un saltanatının ilk yıllarında da aynı görevi sürdürmüştür. El-Bustî'nin Arapça ve Farsça divanı, tevhid ve maarif hakkında şiirleri ve ahlaki öğütler içeren *Ürvânü'l-hikem* veya *Kasîde-i nûniyye* adlı kasidesi vardır.¹⁸

Sebüktegin'in *Pendnâme'si* yukarıda adlarını zikrettiğimiz eserlerin bir benzeri veya geleneğin bir devamıdır. Eserin kaynakları, Türk devlet ve idare anlayışı ile İslam kültür kaynaklarının harmanlanmış şeklidir, diyebiliriz. *Pendnâme*'ye göre, Sebüktegin şimdiki Kırgızistan'ın kuzeyinde Isık Göl kıyısındaki Barshan bölgesinde, muhtemelen Türk-Karluklar arasında doğdu. Karluklar, İslamiyeti ilk kabul eden Türk boylarındandır. Sebüktegin'in mensup olduğu kabilenin de Barshan bölge halkı gibi Müslüman olduğu anlaşılıyor.¹⁹ Yani o, Müslüman Karluklar arasında doğmuş, sonra İran İslam kültür coğrafyasında yetişmiş, İslam kültürüne aşına biriydi.

Onun, küçük yaşta esir edilip, tahsil ve terbiye görmeden köle olarak satılmış olması, böyle bir nasihatnâmeyi kaleme alma/aldırma konusunda bazı araştırmacıları şüpheye düşürmektedir. Özellikle C. E. Bosworth, Sebüktegin'in böyle bir *pendnâme*yi yazabilecek kadar bilgili ve kültürlü olabileceği düşüncesinde değildir.²⁰ Halbuki onun yaşadığı devir, İslam medeniyetinin en parlak devirlerinden biridir. Buhara merkezli Samanî hanedanı medeniyet

15 Erdoğan Merçil, "Sebüktegin'in Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça Metin ve Türkçe'ye Çevirisi)", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (1975), s. 203-225.

16 Mahmud Arslan, "Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnâmeler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi-1. Sayıdan Ayrı Basım, Edebiyat Fakültesi Basımevi, (1989), s. 231-262.

17 Erdoğan Merçil, "Sebüktegin'in Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça Metin ve Türkçe'ye Çevirisi)", s. 209-210.

18 İbn Khallikan's, *Kitâbu veşeyâti'l-'ayân, Biographical Dictionary*, By Mac Guckin Slane, vol. II, Paris 1842, p. 314-316; Mehmet Atalay, "Ebu'l-Feth el-Bustî'nin Kasîde-i Nûniyye'sinin Diyarbakırlı Said Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 27, Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı, (2005), s. 145.

19 Erdoğan Merçil, "Sebüktegin'in Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça Metin ve Türkçe'ye Çevirisi)", s. 227.

20 C. E. Bosworth, "Early Sources for the History of the First Four Ghaznavid Sultans (977-1041)", *The Islamic Quarterly*, VIII/1-2, (1963), s. 19-20. Ayrıca bk. Erdoğan Merçil, agm., s. 211.

açısından kendisinden sonra iktidara gelen devletlerin medeniyet seviyelerine tesir edecek bir güçteydi. X. ve XI. yüzyıllarda Maverâünnehir yoluyla İslam dünyasına giren Türkler, önceleri köle olarak, Müslüman olduktan sonra da Samanîlerin, Abbasî halifelerinin ve eyaletlerdeki Arap ve İranlı valilerin hizmetinde asker veya muhafız olarak hizmet görüyorlardı. Sebüktegin de Samanî devleti bünyesinde yüksek askerî makamlara çıkmış ve Gazneliler Devleti'nin temellerini atmış olan Alptegin ve Bilgetegin gibi devlet adamlarının maiyetinde çalışmış, İslamî gelenekleri bilen bir kişiydi. Sebüktegin'in kendinden önceki iktidar sahiplerinin idarî geleneklerinden veya popüler pendnâme türü eserleri yazma ve okuma geleneğinden habersiz olması düşünülemez.

Pendnâme'nin başlangıcında Sebüktegin, başından geçen olayları ve hayat tecrübesini oğlu Mahmud'a aktararak, padişahlığa nasıl ulaştığının yollarını göstermek istemektedir. Risalede Sebüktegin'in çocuk iken başından geçen fevkalade bir olayın tesiriyle sultan olmayı istediği ve bunu başardığı anlatılır. Menkıbeye göre yaşlı bir kâhin, henüz çocuk yaşta olan Sebüktegin'in el ayasına bakarak onun geleceğini okuyor. Ona, büyük bir devlet göründüğünü, neslinden hep padişahların geleceği kehanetini söylüyor.²¹ Bu olay, onu sultan olma konusunda motive eden bir hatıra olarak anlatılmaktadır. Tarihte kurulmuş büyük devletlerin veya hanedanlıkların kuruluş menâkıbına baktığımızda bu tür efsanevî bir takım olaylar, rüyalar veya kehanetler görmektediriz. Bu hatıra, risaleye sonradan mı girdi bilemiyoruz, ancak siyaset kültürümüzde, devletlerin kuruluş devirlerini manevî bir tabana veya gaybî hadiselerle dayandırma geleneği yaygındır.

Türk devlet anlayışında iktidarın, Tanrı tarafından kendisine kut verilmiş bir hükümdar veya onun soyundan gelenlere ait olduğu görüşü, manevî bir taban üzerine oturtulmuş olduğunu göstermektedir. İslam öncesi kağanlar, hem atadan gelen manevî haklara sahip olmuş, hem de kendileri doğrudan kut almışlardır. İslami dönemde "kut"un karşılığı olarak "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi" gibi unvanlar kullanılmıştır.²²

2. *Pendnâme*'nin Kaynakları ve İçeriği

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, *Pendnâmelerin* beslendiği kaynaklar, başta İslam dininin temellerini oluşturan Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Nebeviyye olmak üzere Hulefâ-i Râşidîn devri siyasî uygulamaları, sözlü rivayetler, siyasî ve idarî mektuplar ve bu tür eserlerin uygulamalı örneklerinden oluşmaktadır. Biz araştırmamızda babadan oğula veya veliahda yazılan mektupları ve risaleleri dikkate alarak, Sebüktegin'in *Pendnâme*'si ile benzer yönleri üzerinde durduk. Özellikle Abbasîler devri Horasan valisi ve Tahirîler hanedanının kurucusu Tahir b. Hüseyin'in oğlu Abdullah'a yazdığı meşhur risalenin hem yazılış biçimi hem de muhteva bakımından

21 E. Merçil, agm., s. 227.

22 Halil İnalçık, "Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s. 45.

benzerlikler arz ettiğini müşahede ettik.²³ Ancak Sebüktegin'in *Pendnâme'sinin*, kendi şartları içinde kaleme alındığı giriş kısmındaki ifadelerden anlaşılmaktadır.

Tahir b. Hüseyin'in oğlu Abdullah'a yazdığı risalede siyasi nasihatleri özetle şöyledir: "Valilik görevini yaparken Allah'tan korkmasını, dindar olmasını ve dinin emirlerini yerine getirmesini, çünkü dindar olmayan idarecilere halkın saygı göstermeyeceğini ifade ediyor. Devlet işlerinde görevlendirdiği kimselere karşı iyi zanda bulunmasını, ancak onlar hakkında gerekli araştırmaları yapmasını, suçlulara hak ettikleri cezayı adalette vermesini ve suçları hafife almamasını öğütlüyor. Sözünde durmasını, iyilik yapmayı vaad ettiğinde hemen onu yerine getirmesini, ayıpları örtücü olmasını, koğuculardan uzak durmasını, asalet ve şeref sahibi kimselere yardımcı olmasını, aşırı hırstan sakınmasını öğütlüyor. İyi bir idareci olmak için devlet hazinesini korumasını, halkı islah etmek, memleketi imar etmek, insanların ihtiyaçlarını gidermek için harcama yapmasını tavsiye ediyor. İyi idareci olmak için iyi insan olmak gerektiğini, bunun için öfkesini açığa vurmamasını, kötü huylulardan uzak durmasını..." öğütlüyor.

Ayrıca "Fakihlerle sık sık istişare etmesini, haraç vergisine tabi olanlardan güçlerinin üzerinde vergi almamasını, devlet memuru seçerken görüş sahibi tedbirli, tecrübeli, namuslu, liyakatli, siyaset bilgisi olanları seçmesini, âmillerin işlerini takip etmesini ve bunun için doğru bilgi verecek emin kimseler görevlendirmesini tavsiye ediyor. Bir işe karar vermeden bilgi ve basiret sahibi insanlara danışmasını, halkla irtibatını kesmemesini, onlara merhamet kanatlarını açmasını, muhafızlarının halka müsamahalı davranmasını..." nasihat ediyor.²⁴

Sebüktegin de *Pendnâme'de*, Tahir b. Hüseyin'in oğlu Abdullah'a yazdığı dinî ve siyasi nasihatlere benzer konulara değiniyor. Ancak onun siyasi öğütlerinin ve ahlakî nasihatlerinin daha muhtevalı ve daha geniş tecrübeye dayandığı görülmektedir. Sebüktegin oğluna, devlet yöneticisinde bulunması gereken ahlakî meziyetler ile siyasi olarak mutlaka uyması gereken şu öğütleri veriyor:

"Öncelikle, devlet yönetmenin önemli bir iş olduğunu, bunun için Allah'tan korkmasını, halkın ancak dindar bir hükümdara hürmet edeceğini öğütlüyor. Devletin ekonomik yönden güçlü olmasının, hazinenin dolu olmasıyla mümkün olacağını; halka müşfik davranmasını, dindar ve akıllı insanlarla müttefik olmasını, vergi alırken zulüm ve haksızlık yapmamasını ve adaletten ayrılmasını, memleket idaresinden gafil olmamasını, her tarafa casuslar ve haberciler tayin etmesini, ordu ve askerinin silahlarından, maaş ve iâşelerinden daima haberdar olmasını, katipler ve vezirlerin durumlarından gafil olmamasını, liyakata önem vermesini, ülkede yol emniyetini sağlamasını, tüccarların mallarına verilecek zararlara mani olmasını, pazardan, fiyatlardan, alışveriş ve muamelattan haberdar olmasını, müsrif olmamasını, hazineyi boş yere harcamamasını, işleri ehil olanlara vermesini, soylu ve hünerli kişi bir işe liyakatli ise görev verirken onu tercih etmesini, valilerin/âmillerin zulüm yapmasına mani olmasını, adaleti yaymak için Divan-ı mezâlim'e bizzat oturmasını ve kararlarında ihtiyatlı davranmasını, öğütlüyor."

23 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, s. 317-326.

24 Bk. *Age*, s. 317-326.

Devlet yöneticisinde bulunması gereken ahlakî meziyetler konusunda ise:

“Takva sahibi olmasını, büyük günahlardan sakınmasını, cömert ve merhametli olmasını, ancak hükümdarlığına göz dikenler ile halkın mallarına el uzatanları asla affetmemesini, kendini beğenmişlik ve istibdaddan sakınmasını, her işinde doğruluğu benimsemesini ve dostluğu denenmiş sadık insanlarla istişare etmesini, geveze ve gereksiz konuşan insanları huzurunda tutmamasını öğütüyor.” Ve sonunda, “...bunlar benim sana nasihat ve vasiyetimdir. Bu sözleri ezberlemelisin ve kalbine nakşetmelisin” diyerek, bu kıymetli risaleyi (*pendnâme*) bir dua gibi ezberlemesini, böylece saltanata ulaşabileceğini²⁵ söylüyor.

Sonuç olarak, bütün siyasetname türü eserlerde olduğu gibi, Sebüktegin'in *Pendnâme*'si de adalet, meşveret, liyakat ve emanet gibi İslamî siyasetin temel esasları üzerine kurulmuştur. İlk örneği Kur'an-ı Kerimde geçen bu edebî türe, sonraki devirlerde sıkça rastlanmaktadır. Hz. Ali'nin Mısır valisi Malik el-Eşter en-Nehâî'ye gönderdiği rivayet edilen ve görevi sırasında uyması gereken nasihatlarını içeren mektubu, Abdülhamid el-Kâtib'in son Emevî hükümdarı II. Mervan'ın oğlu Ubeydullah'a yazdığı siyasî ve askerî öğütler içeren *Ahdü Mervan ilâ İbnihi Ubeydillah* adlı eseri ve Tahirîler hanedanının kurucusu Tahir b. Hüseyin'in oğlu Abdullah'a yazdığı risaleler, Sebüktegin'in *Pendnâme*'sinin İslamî literatürdeki öncüleridir. Özellikle Tahir b. Hüseyin'in oğlu için yazdığı metin, üslup ve muhteva yönünden çok benzemektedir.

Tahir b. Hüseyin'in oğlu Abdullah'a nasihatlerini içeren risalenin, İslam dünyasında çok meşhur ve yaygın olduğu anlaşılıyor. Bu risale, hem yazılış biçimi hem de muhteva olarak Sebüktegin'in *Pendnâme*'sine örnek olabilecek benzerliktedir. Her iki risalenin de, babadan oğula veya veliahtlara yazılmaları, Tahirîler ve Gazneliler gibi devletlerin kuruluş aşamasında ve devlet kurucuları tarafından yazılmaları benzer yönlerdir. Ayrıca her iki devlet adamının da bu öğütlere uyarak yönetimde başarılı olmaları, *pendnâmelerin* yazılış amacına uygun sonuçlar doğurduğunu göstermektedir.

Ancak Sebüktegin'in *Pendnâme*'sinin siyasî öğütler bakımından daha muhtevalı olduğunu söyleyebiliriz. Her iki eser de, İslam ahlakı ve siyaset ilkelerinin meczedilmiş ve hikmetli ifadelere dönüştürülmüş halidir.

Bu *Pendnâme*, ilk Müslüman Türk hükümdarlarının idare ve devlet anlayışlarını tespit etmek bakımından oldukça önemlidir. Tarihte büyük devlet kurmuş insanların biyografilerine baktığımızda hemen hepsinin Allah'a tam inanmış, dindar, adalet ve merhamet duyguları gelişmiş, ahlakî değerlerle muttasıf şahsiyetler olduğunu görüyoruz. *Pendnâme*'den anlaşıldığına göre Sebüktegin, nasihat ettiği bu değerlere sahip, “Emîr-i Âdil”²⁶ olarak sevilen bir şahsiyettir.

25 Erdoğan Merçil, “Sebüktegin'in *Pendnâmesi* (Tanıtma, Farsça Metin ve Türkçe'ye Çevirisi)”, s. 226.

26 Erdoğan Merçil, “Sebüktegin”, *DİA*, XXXVI, (2009), s. 263.

KAYNAKÇA

- Abdülhamid el-Kâtib, *Doğunun Hükümdarı*, Arapçadan çev. Güldane Gündüzöz - Soner Gündüzöz, Antik Dünya Klasikleri, İstanbul 2007.
- Adaloğlu, Hasan Hüseyin, "Siyasetnâme", *DİA*, XXXVII, (2009), s. 304-306.
- _____, *Sultana Öğütler Alaeddin Keykubat'a Sunulan Siyasetnâme*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- Arslan, Mahmud, "Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnâmeler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi-1. Sayıdan Ayrı Basım, Edebiyat Fakültesi Basımevi, (1989), s. 231-262.
- Atalay, Mehmet, "Ebu'l-Feth el-Bustî'nin Kasîde-i Nüniyye'sinin Diyarbakırlı Said Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 27, Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı, (2005), s.145-154.
- Barthold, V. V., *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. M. Fuad Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1973.
- Bosworth, C. E., "Early Sources for The History of The First Gaznahvid Sultans, (977-1041)", *The Islamic Quarterly*, VIII/1-2, London (1963), s. 3-22.
- _____, *The Ghaznavids: Their Empire Afghanistan and Eastern Iran*, Edinburg University, Edinburg 1963.
- _____, *The Later Ghaznavids: Splendour and Decay, 1040-1186*, Edinburg University, Edinburg 1977.
- Çerçi, Faris, "Malik el-Eşter'e Verdiği Ahid-Nâme'ye Göre Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S 28, (2007), s. 89-125.
- Durmuş, İsmail, "İbnü'l-Mukaffa", *DİA*, XXI, (2000), s. 130-134.
- Gündüzöz, Güldane - Soner Gündüzöz, "Arap Edebiyatında İlk Siyasetnâme Ahd ü Mervan Üzerine", *EKEV Akademi Dergisi*, XI/31, (2007), s. 217-232.
- Hazret-i Emir Ali İbn-i Ebî Talib, Nehcü'l-Belâğa, Hz. Ali'nin Hutbeleri, Vasiyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmet ve Vecizeleri*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Kapı Yayınevi, 1418/1997.
- İbn Khallikan's, *Kitâbu vefeyâtî'l-ayân, Biographical Dictionary*, By Mac Guckin Slane, vol. II, Paris 1842.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Abdullah Köşe, C VI, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayınları, İstanbul 2000.
- Kavak, Özgür, "Meşhur Bir Mektubun İzinde: Vezir Tahir b. Hüseyin'in Oğlu Abdullah'a Nasihatleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, (2011/2), s. 59-106.
- Keykâvus, *Kabusnâme*, çev. Mercimek Ahmet, 3. bs., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974.
- Kurtuluş Rıza, "Şebânkâreî", *DİA*, XXXVIII, (2010), s. 391-392.
- Merçil, Erdoğan, "Sebüktegin'in Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça Metin ve Türkçeye Çevirisi)", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (1975), s. 203-225.
- _____, "Sebüktegin", *DİA*, XXXVI, (2009), s. 262-263.
- Muhammed Nazım, "The Pand-Nâmah of Subuktigin", *JRAS*, (1933), s. 605-628.
- _____, *Sultan Mahmud of Ghazna: The Life and Times*, Cambridge University, Cambridge 1931.
- Rosenthal, Erwin I. J., *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, haz. A. Şener, M. C. Sofuoğlu ve M. Yıldırım, İzmir 2014.

